

An Introduction to the Newly found Manuscript of *Hizār Hikāyat-i Sufiyyān* [The Thousand Tales of Sufis] and Its Author

Mahmood Nadimi Harandi

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payam Noor University, Tehran, Iran. E-mail: nadimi@pnu.ac.ir

DOI: [10.22034/perlit.2025.63928.3726](https://doi.org/10.22034/perlit.2025.63928.3726)

Article Info	ABSTRACT	
Article type: Research Article	The book “HizārHikāyat-iSufiyyān” was edited based on three manuscripts and published in 2019. Its fourth manuscript was introduced in an article in 1401. But until now, the name of its author has been shrouded in mystery. In this article, by identifying another manuscript of this book, some ambiguities related to this text are clarified. The newly found manuscript of HizārHikāyat-iSufiyyān is preserved in the Malik Library with the number 1044, which is in Nastāliq script and was probably written in the 11th century AH. According to this manuscript, the author of HizārHikāyat-iSufiyyān is IsmāʿilbnAbīMansur ibnIsmāʿilTusī, who lived at least until 526 AH. HizārHikāyat-iSufiyyān was probably written in the first half of the 6th century, around the years 525 to 535 AH. It is also emphasized that the latest manuscripts may have been written from the old and authentic versions and have exceptional information in them and compensate and complete the ambiguities or omissions of the old versions, and therefore their use in correcting the texts is efficient and necessary. In the end, considering the discovery of two other manuscripts of the book of The Thousand Tales of the Sufis - each of which has special features and privileges, especially those that eliminate the omissions and errors of the printed text - and also with the clarification of the name of its author, it is reminded that the time has come for this valuable old text to be edited, printed and published again.	
Article history: Received 10 October 2024 Received in revised form 01 July 2025 Accepted 26 November 2024 Published online 22 July 2025		
Keywords: Sufi stories, HizārHikāyat-iSufiyyān, IsmāʿilbnAbīMansur Tusī, codicology.		
Cite this article: Nadimi Harandi, M. (2025). An Introduction to the Newly found Manuscript of HizārHikāyat-iSufiyyān [The Thousand Tales of Sufis] and Its Author. <i>Persian Language and Literature</i> , 78 (251), 28-51. http://doi.org/10.22034/perlit.2025.63928.3726		
		
© The Author(s).	Publisher: University of Tabriz.	

Extended Abstract

Introduction

The book *Hezār Hekāyat-e Sufiyān* was edited based on three manuscripts and published in 2019. Its fourth manuscript was introduced in an article in 2022. Unfortunately the name of this book does not appear in any of its known manuscripts. Iraj Afshar initially called it *Hezār Hekāyat-e Sufiyān o Sālehān* based on its content (Afshar, 1997) and later, in Persian manuscripts in facsimile, he gave the title of the book *Hezār Hekāyat-e Sufiyān* (Afshar, 2003). Hamed Khatamipour also gave the book the same title. Furthermore, the text of the book does not explicitly mention the time of its composition, but based on evidence within the text, it has been considered to have been written in the second half of the sixth century AH. The name of its author was also unknown until now. In the present article, the fifth manuscript and the name of its author are introduced for the first time, and the date of its composition is also estimated more precisely.

Review of Literature and Methodology

For the first time in 1990, M. Bayram, a Turkish Persian scholar and professor at the Seljuk University of Konya, introduced two manuscripts of the book *Hezār Hekāyat-e Sufiyān* (Bayram, 1990). Six years later, in 1997, Iraj Afshar introduced the third manuscript in an article titled *Hezār Hekāyat-e Sālehān o Sufiyān* (Afshar, 1997). In 2003, Iraj Afshar and Mahmoud Omidsalar printed and published the Kabul manuscript in the Persian manuscripts in facsimile. After that, Hamed Khatamipour critically edited it based on all three known manuscripts and published it in Tehran in 2010. Hamed Khatamipour recently introduced the fourth manuscript of this book in an article titled “A Newly-Found manuscript of *Hezār Hekāyat-e Sufiyān*” (Khatamipour, 2022). This research consists of two parts: the first part deals with the introduction and description of the newly-found manuscript of *Hezār Hekāyat-e Sufiyān*. This part of the research was conducted with a case description approach and the characteristics and features of the newly discovered manuscript were analyzed and introduced in a classified manner. The second part deals with the introduction of the author of *Hezār Hekāyat-e Sufiyān*. This part of the research was conducted using a historical-documentary method. By identifying ancient sources in which the author of *Hezār Hekāyat-e Sufiyān* is mentioned and citing them, the subject was examined and analyzed. The reasoning method in this part of the research is inductive reasoning, that is, by collecting scattered and detailed information and then examining, analyzing, and comparing them, general contents were deduced.

Discussion and Conclusion

Part One: An Introduction to the Newly Discovered Manuscript of *Hezār Hekāyat-e Sufiyān*: The newly-found manuscript of *Hezār Hekāyat-e Sufiyān* is preserved in the Malek National Library and Museum Institution under the number 1044. This manuscript is written in Nastaliq script and consists of 417 leaves measuring 12.9 x 24.5 centimeters. One leaf is probably missing from the beginning, and for this reason the name of the book is unknown. This manuscript lacks a colophon, and therefore the name of the scribe and the date and place of writing are unknown, but based on the appearance of the manuscript, it is believed to have been written during the Safavid era, in the 11th century AH (Afshar and others, 1975: 389; Derayati, 2010: 3/552). Although the name of the book remains unknown due to the likely loss of an initial leaf of the manuscript, fortunately the author's name is recorded on the first existing leaf of the manuscript, and for this reason it is of great value and importance.

Part Two: An Introduction to the Author of *Hezār Hekāyat-e Sufiyān*: The first extant leaf of this manuscript begins with the name of the author: “Ismail ibn Abi Mansur ibn Ismail al-Tusi” (Tusi, leaf 1r). He was one of the prominent scholars, traditionists, jurists, and preachers of the late fifth century and the first half of the sixth century. He was born around 465 AH in Tus and probably received his initial education in his hometown and then went to Nishapur, where he heard tradition from people such as Khwaja Nizam al-Mulk al-Tusi. He had extensive knowledge of Shafi'i and Hanafi

jurisprudence and was well acquainted with the fatwas and jurisprudential opinions of the Shafi'i and Hanafi schools, and was aware of their differences. He also narrated hadiths about the virtues and virtues of Ali (AS) and had love and devotion for Ali (AS) and his family. He was present in various cities such as Rey and Qazvin, and for a while he was living in Mecca and Medina, where he was the Imam and leader of the people, and for this reason he was nicknamed "Imam-ol-Haramayn". Later, he enjoyed such fame and influence that he gave sermons in the presence of kings and sultans. Ismā'īl ibn Abi Mansur Tusi was inclined towards Sufism. The writing of the book *Hezār Hekāyat-e Sufiyān* is another proof of this aspect of his personality. He lived at least until 526 AH and probably wrote the book *Hezār Hekāyat-e Sufiyān* around these years.

Keywords: Sufi stories, *Hezār Hekāyat-e Sufiyān*, Ismā'īl ibn Abi Mansur Tusi, codicology.

معرفی دست‌نویسِ نویافته هزار حکایت صوفیان و مؤلف آن

محمود ندیمی هرندی

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. رایانامه: nadimi@pnu.ac.ir

DOI: [10.22034/perlit.2025.63928.3726](https://doi.org/10.22034/perlit.2025.63928.3726)

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	کتاب هزار حکایت صوفیان براساس سه نسخه خطی تصحیح و در سال ۱۳۸۹ منتشر شد. نسخه خطی چهارم آن نیز در سال ۱۴۰۱ در مقاله‌ای معرفی گردید. اما تاکنون نام مؤلف آن در پرده ابهام بوده‌است. در گفتار حاضر با شناسایی دست‌نویس دیگری از این کتاب، بعضی ابهامات مرتبط با این متن روشن می‌شود. نسخه نویافته هزار حکایت صوفیان در کتابخانه ملی ملک با شماره ۱۰۴۴ محفوظ است که به خط نستعلیق است و احتمالاً در سده یازدهم هجری کتابت شده‌است. بنابر این دست‌نویس، مؤلف کتاب هزار حکایت صوفیان اسمعیل بن ابی‌منصور بن اسمعیل طوسی است که حداقل تا ۵۲۶ ه‍.ق زنده بوده‌است. کتاب هزار حکایت صوفیان به احتمال قوی در نیمه نخست قرن ششم در حدود سال‌های ۵۲۵ تا ۵۳۵ ه‍.ق تألیف شده‌است. همچنین بر این نکته تأکید می‌شود که نسخه‌های خطی متأخر ممکن است از روی نسخه‌های کهن و معتبری کتابت شده باشند و اطلاعاتی استثنائی در خود داشته باشند و ابهام‌ها یا افتادگی‌های نسخه‌های کهن را جبران و تکمیل کنند و از این‌رو استفاده از آن‌ها در تصحیح متون کارآمد و لازم است. در پایان، با توجه به پیدا شدن دو نسخه خطی دیگر از کتاب هزار حکایت صوفیان که هرکدام ویژگی‌ها و امتیازات خاصی دارند خصوصاً آنکه افتادگی‌ها و خطاهای متن چاپی را برطرف می‌کنند و نیز با روشن شدن نام مؤلف آن، یادآوری می‌گردد که وقت آن فرارسیده‌است که این متن کهن ارزشمند بار دیگر تصحیح و چاپ و منتشر شود.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۳/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۰۶ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۳۱	
کلیدواژه‌ها: حکایات صوفیه، هزار حکایت صوفیان، اسمعیل بن ابی‌منصور طوسی، نسخه‌شناسی.	

استناد: ندیمی هرندی، محمود. (۱۴۰۴). معرفی دست‌نویسِ نویافته هزار حکایت صوفیان و مؤلف آن. *زبان و ادب فارسی*، ۷۸ (۲۵۱)، ۵۱-۲۸.

<http://doi.org/10.22034/perlit.2025.63928.3726>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

۱. مقدمه

شماری از متون صوفیه ویژه حکایات پارسایان و صوفیان است. از میان این‌ها، کتاب‌هایی هست با ساختاری یکسان یعنی مشتمل بر ابوابی است در موضوعات گوناگون و هر باب شامل ده حکایت، مانند *رونق‌المجالس* و *حکایات‌الصالحین* (= *پند پیران*) و *هزار حکایت صوفیان: رونق‌المجالس* با بیست و دو باب و هر باب ده حکایت؛ *حکایات‌الصالحین* مشتمل بر بیست باب و هر باب ده حکایت^(۱)؛ و *هزار حکایت صوفیان* شامل صد باب و هر باب ده حکایت.

کتاب *هزار حکایت صوفیان* براساس سه نسخه تصحیح و در سال ۱۳۸۹ منتشر شد. نسخه چهارم آن نیز در سال ۱۴۰۱ در مقاله‌ای معرفی گردید. متأسفانه نام این کتاب در هیچ‌کدام از نسخه‌های شناخته‌شده آن نیامده‌است. ایرج افشار ابتدا، بنابر محتوای آن، آن را «هزار حکایت صالحان و صوفیان» نامید (رک: افشار، ۱۳۷۵) و سپس‌تر در چاپ عکسی آن، که با همکاری محمود امیدسالار منتشر کرد، عنوان کتاب را بر روی جلد به فارسی «هزار حکایت صوفیان و ...» و در پشت جلد به انگلیسی «Hizār Hikāyat-i Sufiyyān» (= *هزار حکایت صوفیان*) آورد (رک: افشار، ۱۳۸۲). حامد خاتمی‌پور نیز همین عنوان اخیر را بر کتاب گذاشت.

علاوه‌بر این، در متن کتاب به زمان تألیف آن اشاره‌ای صریح نشده‌است اما از روی قرائن درون‌متنی، زمان نگارش آن را نیمه دوم قرن ششم هجری دانسته‌اند. نام مؤلف آن نیز تاکنون ناشناخته بود. در گفتار حاضر، پنجمین نسخه خطی و نام مؤلف آن برای نخستین بار معرفی می‌شود و تاریخ تألیف آن هم دقیق‌تر برآورد می‌گردد. اما چهار نسخه *هزار حکایت صوفیان* که تاکنون شناخته شده‌است عبارت‌اند از:

الف. نسخه موزه قونیه به شماره ۹۲۶ مورخ ۶۷۳ق (این نسخه قبلاً در کتابخانه قره‌مان (لارنده) به شماره ۲ نگه‌داری می‌شده‌است). این نسخه اقدم نسخ *هزار حکایت صوفیان* است و در تصحیح خاتمی‌پور به‌عنوان نسخه اساس انتخاب شده‌است. (رک: بایرام، ۱۳۶۹: ۱۳۹؛ خاتمی‌پور، ۱۳۸۹: ۱/ ۵۵).

ب. نسخه کتابخانه یوسف‌آغا واقع در شهر قونیه به شماره ۶۸۵۲ مورخ ۸۷۱ق که «جز در مواردی معدود، با نسخه قره‌مان یکی است. این دست‌نویس یا از روی نسخه قره‌مان استنساخ شده‌است و یا هر دو، مادر نسخه واحدی داشته‌اند.» (خاتمی‌پور، ۱۳۸۹: ۱/ ۵۸؛ نیز رک: بایرام، ۱۳۶۹: ۱۳۹).

ج. نسخه کابل، که متعلق به ایرج افشار بوده‌است مورخ ۸۸۳ق. این دست‌نویس در مقایسه با دو نسخه موزه قونیه و یوسف‌آغا کامل‌تر است و افتادگی‌های کمتری دارد و خاتمی‌پور در تصحیح این متن، کاستی‌ها و نقایص آن دو نسخه را براساس آن برطرف کرده‌است. (رک: افشار، ۱۳۷۵: ۶۲-۷۰؛ افشار، ۱۳۸۲: ۱۷-۲۲؛ خاتمی‌پور، ۱۳۸۹: ۱/ ۵۹).

د. نسخه کتابخانه وحید پاشا واقع در شهر کوتاهیه (ترکیه) با شماره ۱۶۵۶ که در کتابخانه ذیل عنوان «مقامات غزالی» نگه‌داری می‌شود. در این نسخه نیز اشاره‌ای به نام مؤلف و نام کتاب نشده‌است، همچنین فاقد ترقیمه است، اما براساس نوع کاغذ و شیوه کتابت، احتمالاً در قرن هفتم هجری استنساخ شده‌است. این نسخه «در مقایسه با سه دست‌نویس قبلی این اثر، کامل‌تر است و جز دو باب و چند حکایت، افتادگی و نقص مهم دیگری ندارد.» (رک: خاتمی‌پور، ۱۴۰۱: ۴۲).

۲. پیشینه تحقیق

نخستین بار در سال ۱۳۶۹ خورشیدی، میکائیل بایرام، از محققان فارسی‌دان ترکیه و استاد دانشگاه سلجوق قونیه، کتاب *هزار حکایت صوفیان* را معرفی کرد. وی با شناسایی دو نسخه خطی از این کتاب (نسخه کتابخانه قره‌مان (لارنده) مورخ ۶۷۳ق و

نسخه کتابخانه یوسف‌آغای قونیه، مورخ ۸۷۱ق) در مقاله‌ای با عنوان «یکی از قدیم‌ترین منابع ادبیات تصوّفی ایران» (رک: بایرام، ۱۳۶۹) به معرفی آن پرداخت.

شش سال پس از آن، در سال ۱۳۷۵، استاد ایرج افشار نسخه دیگر آن، یعنی نسخه کابل مورخ ۸۸۳ق را در مقاله‌ای با عنوان «هزار حکایت صالحان و صوفیان» (رک: افشار، ۱۳۷۵) شناساند. در سال ۱۳۸۲ ایرج افشار و محمود امیدسالار نسخه کابل را در گنجینه نسخه‌برگردان متون فارسی (تهران: انتشارات طلایه) به صورت عکسی چاپ و منتشر کردند.

پس‌از آن، حامد خاتمی‌پور تصحیح آن را براساس سه نسخه موزه قونیه و یوسف‌آغا و کابل به‌عنوان رساله دکتری خود و با راهنمایی استاد محمدرضا شفیعی کدکنی به انجام رساند که از آن در تاریخ دوم مهر ۱۳۸۵ دفاع کرد و سپس آن را در ۱۳۸۹ در دو مجلد با مقدمه و تعلیقات و نمایه‌های گوناگون در تهران (انتشارات سخن) منتشر کرد. وی اخیراً به دلالت سید علی میرافضلی به نسخه دیگری از این کتاب دسترسی یافت و آن را طی مقاله‌ای با عنوان «نسخه‌ای نویافته از هزار حکایت صوفیان» (رک: خاتمی‌پور، ۱۴۰۱) معرفی کرد.

از پس از انتشار کتاب، مقاله‌های دیگری نیز درباره بعضی واژه‌های مهجور و قواعد دستوری نادر آن منتشر شده و نیز چند رساله دانشگاهی درباره حکایات آن انجام گرفته‌است، اما از آنجاکه این پژوهش‌ها مستقیماً به موضوع اصلی مقاله حاضر ارتباط ندارد و نیز به دلیل محدودیت حجم مقاله، از ذکر آن‌ها پرهیز می‌شود.

۳. روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های بنیادی است و از نظر ماهیت داده‌های تحقیق، کیفی است. این پژوهش شامل دو بخش است: بخش نخست به معرفی و توصیف دست‌نویس نویافته هزار حکایت صوفیان می‌پردازد. این بخش از پژوهش با رویکرد توصیف موردی انجام شده و مشخصات و ویژگی‌های نسخه خطی نویافته به صورت طبقه‌بندی شده تحلیل و معرفی شده‌است. بخش دوم به معرفی مؤلف هزار حکایت صوفیان می‌پردازد. این بخش از پژوهش به روش تاریخی- اسنادی انجام گرفته‌است. با شناسایی منابع کهن که در آن‌ها اشاره‌ای به نام مؤلف هزار حکایت صوفیان شده‌است و استناد به آن‌ها، به بررسی و تحلیل موضوع پرداخته شده‌است. روش استدلال در این بخش از پژوهش استدلال استقرایی است، یعنی از طریق گردآوری معلومات پراکنده و جزئی و سپس بررسی و تحلیل و مقایسه آن‌ها، مطالب کلی استنتاج شده‌است. نگارنده با جست و جوی فراوان در منابع کهن و اصیل و درجه اولی که احتمال می‌رفت اطلاعی درموضوع مورد نظر در آن‌ها وجود داشته باشد، درصد شناخت بیشتر مؤلف آن برآمد و تا آنجا که مقدور بود کوشش شد تا برای خوانندگان باریک‌بین ابهامی باقی نماند.

۴. بحث

بخش اول: معرفی دست‌نویس نویافته هزار حکایت صوفیان

۱. مشخصات نسخه‌شناسی

دست‌نویس نویافته هزار حکایت صوفیان محفوظ در کتابخانه ملی ملک با شماره ۱۰۴۴ است. این نسخه به خط نستعلیق کتابت شده‌است و شامل ۴۱۷ برگ به ابعاد $۱۲/۹ \times ۲۴/۵$ سانتی‌متر است و از آغاز احتمالاً یک برگ آن افتاده‌است و بدین سبب نام کتاب مشخص نیست. ظاهراً به همین دلیل، فهرست‌نویسان ارجمند، استادان ایرج افشار و محمدتقی دانش‌پژوه، با همکاری محمدباقر حجتی و احمد منزوی در جلد دوم فهرست کتاب‌های خطی کتابخانه ملی ملک، بنابر محتوای آن، عنوان «جامع

الحکایات» را برای آن برگزیده‌اند. این نسخه فاقد ترقیمه است و از این رو نام کاتب و تاریخ و محل کتابت نامشخص است، اما براساس ظواهر نسخه، کتابت آن را در عصر صفویه و در سده یازدهم دانسته‌اند. (رک: افشار و دیگران، ۱۳۵۴: ۳۸۹؛ نیز رک: درایتی، ۱۳۸۹: ۳/ ۵۵۲) مشخصات نسخه‌شناسی دست‌نویس نویافته هزار حکایت صوفیان در جدول ذیل آمده‌است:

مشخصات نسخه‌شناسی دست‌نویس نویافته هزار حکایت صوفیان

ردیف	موضوع	نسخه
۱	عنوان اصلی اثر	فاقد عنوان
۲	نام مؤلف اصلی	اسمعیل بن ابی‌منصور بن اسمعیل طوسی
۳	دوره حیات مؤلف	قرن‌های پنجم و ششم هجری
۴	تاریخ تألیف اثر	احتمالاً در حدود سال‌های ۵۲۵ تا ۵۳۵ ه‍.ق
۵	محل تألیف اثر	نامعلوم
۶	ابواب نسخه	در صد باب و هر باب در ده حکایت. فهرست باب‌ها در ابتدای کتاب آمده‌است.
۷	آغاز نسخه	«العالم الاوحد الكامل الفاضل، شرف‌الدین، ظهیرالاسلام و المسلمین، فخرالائمه، لسان‌الفریقین، امام‌الحرَمین، مَلِک‌المذکرین، ناصح‌الملوک و السلاطین، اسمعیل بن ابی‌منصور بن اسمعیل طوسی، قدس الله روحه.»
۸	پایان نسخه	«صورت چنان کردم که خلق را بر جمال تو حسد بودی و در بهشت مقام تو دیدار خواهم. و الله ارحم الراحمین، الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد و آله اجمعین»
۹	نام کاتب	نامعلوم (نسخه فاقد ترقیمه است)
۱۰	تاریخ کتابت	نامعلوم، احتمالاً قرن یازدهم هجری در عصر صفویه
۱۱	محل کتابت	نامعلوم
۱۲	اقتادگی‌ها	از آغاز و احتمالاً یک برگ
۱۳	نوع خط	متن به نستعلیق و عبارات عربی به نسخ
۱۴	تعداد برگ‌ها	شامل ۴۱۷ برگ ^(۳)
۱۵	تعداد سطر در هر صفحه	۱۴ سطر
۱۶	اندازه برگ	طول: ۲۴ سانتی‌متر و ۵ میلی‌متر عرض: ۱۲ سانتی‌متر و ۹ میلی‌متر ^(۲)
۱۷	ضخامت نسخه	۴ سانتی‌متر و ۷ میلی‌متر
۱۸	جنس کاغذ	کاغذ ترمه
۱۹	رنگ کاغذ	نخودی
۲۰	رنگ مرکب	عنوان‌ها به شنگرف و زر، نشان‌ها و توضیحات حواشی و داخل متن به شنگرف
۲۱	ویژگی‌های جلد	تیماج آلبالویی دست‌ساز ضربی
۲۲	نام واقف	حاج حسین آقا ملک، رحمة الله علیه
۲۳	محل نگهداری نسخه	ایران-تهران-کتابخانه ملی ملک
۲۴	شماره اصل نسخه	به شماره ۱۰۴۴
۲۵	نشانی نسخه در وبگاه کتابخانه	http://malekmuseum.org/artifact/1393.04.01044%2F000/%D8%AF%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86++%D8%A7%D8%AF%D8%A8%DB%8C%D8%A7%D8%AA+%D9%81%D8%A7%D8%B1%D8%B3%DB%8C-%D8%AC%D8%A7%D9%85%D8%B9+%D8%A7%D9%84%D8%AD%DA%A9%D8%A7%DB%8C%D8%A7%D8%AA

۲. اهمیت استثنائی نسخه نویافته در ضبط نام مؤلف کتاب

هرچند برائرت افتادگی احتمالاً یک برگ آغازین نسخه، نام کتاب مجهول مانده‌است، اما خوشبختانه نام مؤلف در نخستین برگ موجود نسخه ضبط شده‌است و از این جهت حائز ارزش و اهمیت بسیار است. این نسخه نویافته هزار حکایت صوفیان بآنکه متأخرترین نسخه آن است، اما گواهی آشکار و مصداقی بارز در اثبات ارزشمندی نسخه‌های متأخر متون است، زیرا نسخه‌های خطی متأخر ممکن است از روی نسخه‌های کهن و معتبری کتابت شده باشند و اطلاعاتی استثنائی در خود داشته باشند و ابهام‌ها یا افتادگی‌های نسخه‌های کهن را جبران و تکمیل کنند و از این‌رو استفاده از آن‌ها در تصحیح متون کارآمد و لازم است. چنان‌که گفته شد، اهمیت استثنائی این نسخه در ضبط نام مؤلف کتاب است که در هیچ کدام از نسخ کهن آن نیامده‌است. در نخستین برگ این دست‌نویس نام مؤلف با القاب و عناوین ذیل آمده‌است:

«العالم الاوحد الكامل الفاضل، شرف‌الدین، ظهیر الاسلام و المسلمین، فخرالائمه، لسان‌الفریقین، امام‌الحرَمین، مَلِک‌المذکرین، ناصح‌الملوک و السلاطین، اسمعیل بن ابی‌منصور بن اسمعیل طوسی، قدس الله روحه.» (طوسی، برگ ۱ر)

و بلافاصله پس از نام مؤلف، به ساختار کتاب اشاره شده‌است با این عبارت: «مرتّب به صد باب و هر باب مشتمل است به ده حکایت» (طوسی، برگ ۱ر) و سپس فهرست باب‌های صدگانه به فارسی آمده‌است. تفاوتی که این نسخه با نسخه‌های دیگر دارد آن است که عناوین ابواب در آن، چه در فهرست آغاز کتاب و چه در متن^(۳)، به فارسی است. عناوین ابواب صدگانه کتاب در هر پنج نسخه در جدول ذیل ذکر می‌شود^(۴) تا مجال مقایسه برای محققان فراهم باشد.

عناوین باب‌های هزار حکایت صوفیان در پنج نسخه آن

باب	نسخه موزه قونیّه	نسخه یوسف‌آغا	نسخه کابل	نسخه وحید پاشا	نسخه ملک
تاریخ کتابت	جمعه پایان ماه رمضان ۶۷۳ ق	یکشنبه اواخر ماه رمضان ۸۷۱ ق	جمعه سوم ذی‌الحجه ۸۸۳ ق	احتمالاً در قرن ۷ ق	احتمالاً در قرن ۱۱ ق
نام کاتب	داود بن عبدالعزیز بن قراگوز الجنزی [= گنجوی]	شمس‌الدین بن محمد بن محی‌الدین	سیف‌الله بن عبیدالله الاسیجایی ^(۵)	-	-
عنوان کتاب	-	-	-	فهرست‌نویس عنوان «مقامات غزالی» را بر آن گذاشته‌است	فهرست‌نویس عنوان «جامع‌الحکایات» را بر آن گذاشته‌است
محل نگهداری	موزه قونیّه (ترکیه)	کتابخانه یوسف‌آغا (قونیّه - ترکیه)	کتابخانه شخصی ایرج افشار (تهران - ایران)	کتابخانه وحید پاشا (کوتاهیه - ترکیه)	کتابخانه ملی ملک (تهران - ایران)
شماره	شماره ۹۲۶	شماره ۶۸۵۲	-	شماره ۱۶۵۶	شماره ۱۰۴۴
۱	-	-	فی التَّسمیة	فی التَّسمیة	در تسمیه
۲	-	-	فی الذِّکر	فی الذِّکر	در ذکر
۳	-	-	فی الشُّکر	فی الشُّکر	در شکر
۴	-	فی التَّوَكُّل	فی التَّوَكُّل	فی التَّوَكُّل	در توکل
۵	-	فی المحبّة	فی المحبّة	فی المحبّة	در محبت
۶	فی الصّدق	فی الصّدق	فی الصّدق	فی الصّدق	در صدق
۷	فی الخوف	فی الخوف	فی الخوف	فی الخوف	در خوف
۸	فی الرّجاء	فی الرّجاء	فی الرّجاء	فی الرّجاء	در رجاء
۹	فی المجاهدة	فی المجاهدة	فی المجاهدة	فی المجاهدة	در مجاهده
۱۰	فی المراقبة	فی المراقبة	فی المراقبة	فی المراقبة	در مراقبه

باب	نسخه موزة قونیه	نسخه یوسف‌آغا	نسخه کابل	نسخه وحید پاشا	نسخه ملک
۱۱	فی حفظ الحرمة	فی حفظ الحرمة	فی حفظ الحرمة	فی حفظ الحرمة	در حفظ حرمت
۱۲	فی مخالفة الهوى	فی مخالفة الهوى	[بدون عنوان]	فی مخالفة الهوى	در مخالفت هوى
۱۳	فی التوبة	فی التوبة	فی التوبة	فی التوبة	در توبه
۱۴	فی الورع	فی الورع	فی الورع	فی الورع	در ورع
۱۵	فی الصبر	فی الصبر	فی الصبر	فی الصبر	در صبر
۱۶	فی الشفقة	فی الشفقة	فی الشفقة و المرحمة	فی الشفقة	در شفقت
۱۷	فی الايثار	فی الايثار	فی الايثار	فی الايثار	در ايثار
۱۸	فی الفتوة	فی الفتوة	فی الفتوة	فی الفتوة	در فتوت
۱۹	فی الرضا	فی الرضا	فی الرضا	فی الرضا	در رضا
۲۰	فی الاخلاص	فی الاخلاص	فی الاخلاص	فی الاخلاص	در اخلاص
۲۱	فی التجريد	فی التجريد	فی التجريد	فی التجريد	در تجريد
۲۲	فی الخلق الحسن	فی الخلق الحسن	فی الخلق الحسن	فی الخلق الحسن	در حسن خلق
۲۳	فی المداراة	فی المداراة	فی المداراة	فی المداراة	در مدارا
۲۴	فی العفو و كظم الغيظ	فی العفو و كظم الغيظ	فی العفو و كظم الغيظ	فی العفو و كظم الغيظ	در كظم الغيظ
۲۵	فی الفراسة	فی الفراسة	-	فی الفراسة	در فراست
۲۶	فی السباحة	فی السباحة	-	فی السباحة	در سیاحت
۲۷	فی اصطناع المعروف	فی اصطناع المعروف	-	فی اصطناع المعروف	در اصطناع معروف
۲۸	فی الصدقات	فی الصدقات	[بدون عنوان]	فی الصدقات	در صدقه
۲۹	فی الصوم و الصيام	فی الصوم و الصيام	فی الصوم و الصائمین	فی الصوم و الصائمین	در صوم
۳۰	فی الصمت	فی الصمت	فی الصمت	فی الصمت	در صمت
۳۱	فی العزلة	فی العزلة	فی العزلة	فی العزلة	در عزلت
۳۲	فی اليقين	فی اليقين	فی اليقين	فی اليقين	در یقین
۳۳	فی القناعة و الحرص	فی القناعة و الحرص	فی القناعة و الحرص	فی القناعة و الحرص	در قناعت و حرص
۳۴	فی قلة الاكل و الجوع	فی قلة الاكل و الجوع	فی قلة الاكل و الجود [كذا]	فی قلة الاكل و الجوع	در گرسنگی و کم خوردن
۳۵	فی الزهد فی الدنيا	فی الزهد فی الدنيا	فی الزهد فی الدنيا	فی الزهد فی الدنيا	در زهد
۳۶	فی العصمة عن النساء	فی العصمة عن النساء	فی العصمة عن النساء	فی العصمة عن النساء	در عصمت از زنان
۳۷	فی قصر الأمل	فی قصر الأمل	فی قصر الأمل	فی قصر الأمل	در قصر امل
۳۸	[عنوان ناخواناست]	[عنوان ناخواناست]	فی مذمة الدنيا و أهوائها	فی مذمة الدنيا و أهوائها	در مذمت دنیا
۳۹	فی ذکر الموت	فی ذکر الموت	فی ذکر القبور	فی ذکر القبور	در ذکر قبور
۴۰	فی إنقلاب الزمان	فی إنقلاب الزمان	فی إنقلاب الزمان	فی إنقلاب الزمان	در انقلاب زمان
۴۱	فی الظالم و المظلوم	فی الظالم و المظلوم	فی الظلم و المظالم	فی الظلم و المظالم	در ظلم و مظلوم
۴۲	فی ذم مداخلة السلطان	فی ذم مداخلة السلطان	فی ذم مداخلة السلطان	فی ذم مداخلة السلطان	در ذم مداخلت سلطان
۴۳	فی الوصايا و المواعظ	فی الوصايا و المواعظ	فی الوصايا و المواعظ	فی الوصايا و المواعظ	در وصایا و مواعظ
۴۴	-	-	فی الغيبة و التمیمة	فی الغيبة و التمیمة	در غیبت و نمیمت
۴۵	-	-	[بدون عنوان]	فی البكاء و قلة الضحك	در ذکر گریه و خنده
۴۶	فی ذکر الموت	فی ذکر الموت	فی ذکر الموت	فی ذکر الموت	در ذکر موت
۴۷	فی ذکر القيامة	فی ذکر القيامة	فی ذکر القيامة و صعوبتها	فی ذکر القيامة و صعوبتها	در ذکر قیامت
۴۸	فی ذکر الجنة و نعيمها	فی ذکر الجنة و نعيمها	فی ذکر الجنة و نعيمها	فی ذکر الجنة و نعيمها	در ذکر بهشت و نعيم آن
۴۹	فی ذکر النار	فی ذکر جهنم و جحيمها	فی ذکر النار و أهوالها	فی ذکر النار و أهوالها	در ذکر دوزخ
۵۰	فی الميزان	فی الميزان	فی ذکر الميزان	فی ذکر الميزان	در ذکر میزان

باب	نسخه موزة قونیه	نسخه یوسف آغا	نسخه کابل	نسخه وحید پاشا	نسخه ملک
۵۱	-	-	فی ذکر الإبقاء و الموت	فی ذکر الإبقاء عن الموت	در ذکر اتقیا
۵۲	-	-	فی الثقة بضممان الله تعالى	فی الثقة بضممان الله تعالى	در ذکر بضممان بارى تعالى
۵۳	[بدون عنوان]	[بدون عنوان]	فی الإستسقاء	فی الإستسقاء	در استسقاء
۵۴	فی الضیافة	[بدون عنوان]	فی الضیافة	فی الضیافة	اندر مهمان
۵۵	فی التواضع	فی التواضع	فی التواضع	فی التواضع و الإستخفاف النفس	در تواضع
۵۶	فی الشفاعة و الوسائل	فی الشفاعة و الوسائل	فی الشفاعة و الوسائل	فی الشفاعة و الوسائل	در شفاعت
۵۷	فی القرابة	[بدون عنوان]	فی صلة القرابة	فی القرابة	در قرابت
۵۸	فی الصبر و العشق	فی الصبر و العشق	فی ذکر العفة	فی العفاف من الرجال و النساء	در عفافت
۵۹	-	-	فی معامله الله تعالى	فی معامله الله تعالى مع عبده	در معامله خدای تعالى
۶۰	فی بز الوالدين	فی بز الوالدين	فی بز الوالدين	فی بز الوالدين	در نیکویی با پدر و مادر
۶۱	فی زوال المعرفة	فی زوال المعرفة	فی الهباء [یک کلمه ناخوانا]	فی زوال المعرفة	در زوال معرفت
۶۲	فی إجابة الدعوة	فی إجابة الدعوة	فی الدعا	فی إجابة الدعوة	در اجابت دعوت
۶۳	فی الغزاء و الجهاد	فی الغزاء و الجهاد	فی الغزاء و الجهاد	فی الغزاء و الجهاد	در جهاد و غزوات
۶۴	فی الحج	فی الحج	فی الحج	[بدون عنوان]	در ذکر حج
۶۵	فی الصلاة المفروضة	فی الصلاة المفروضة	فی الصلاة المفروضة	فی الصلاة المفروضة	در ذکر نماز پنجگانه
۶۶	فی السجدة	فی السجدة	فی السجدة	فی السجود	اندر سجود
۶۷	فی عقوبة لواطه	فی عقوبة لواطه	-	-	در اجابت دعوت
۶۸	فی الرزق	فی الرزق	فی الصلوات	فی الصلوات على رسول الله	در صلوات بر پیغمبر
۶۹	فی إجابة الدعوة	فی إجابة الدعوة	فی ذکر الطهارة	فی ذکر الطهارة	در ذکر طهارت داشتن
۷۰	فی الصلوات على محمد	فی الصلوات على محمد	فی حق الزوج	فی حق الزوج و الزوجة	اندر حق زناشوهری
۷۱	فی ذکر طهارة الماء	فی ذکر طهارة الماء	فی ذکر الصلاة	فی ذکر الزکوة	در زکات
۷۲	فی حق الزوج و الزوجة	فی حق الزوج و الزوجة	فی الحلم و الإحتمال و ردّ الغضب	فی الحلم و الإحتمال و ردّ الغضب	در حلم و بردباری
۷۳	فی ذکر الزکوة	فی ذکر الزکوة	فی العدل و الإنصاف	فی العدل و الإنصاف	در عدل
۷۴	فی الحلم و ردّ الغضب	فی الحلم و ردّ الغضب	فی الأمر بالمعروف	فی الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر	اندر امر معروف
۷۵	فی العدل و الإنصاف	فی العدل و الإنصاف	[عنوان افتاده است]	فی الرؤیاء الصادقة	اندر خواب راست
۷۶	فی الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر	فی الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر	فی التهجّد	فی التهجّد	در تهجّد
۷۷	-	-	فی الجماعة و شرف المسجد	فی الجماعة و شرف المسجد	در فضیلت جماعت و مسجد
۷۸	-	-	فی الجمعة	فی الجمعة و فضیلتها	در جمعه
۷۹	-	-	فی أذان المؤذنین	فی الأذان و المؤذّن	در فضیلت بانگ نماز و مؤذنان
۸۰	-	-	فی فضل العلم و العلماء	فی فضل العلم و العلماء	در فضیلت علم و عالمان
۸۱	-	-	فی فضل القرآن	فی فضائل القرآن	در فضیلت قرآن
۸۲	-	-	[بدون عنوان]	فی الرّدّ على من قال القرآن مخلوق	در ؟ [سفید مانده]
۸۳	-	-	فی ذکر القدر و مژمة القدرية	فی ذکر القدر و مژمة القدرية	در ذکر قدر و مژمت قدریه
۸۴	-	-	[بدون عنوان]	فی ذکر الاولیاء	در ذکر اولیاء
۸۵	-	-	[بدون عنوان]	فی ترک الشهوة	در ترک شهوت

باب	نسخه موزه قونیه	نسخه یوسف‌آغا	نسخه کابل	نسخه وحید پاشا	نسخه ملک
۸۶	-	-	[بدون عنوان]	فی کرامات الاولیاء	در کرامات اولیاء
۸۷	-	-	-	فی الإیمان و التَّوْحید	در ایمان و توحید
۸۸	-	-	-	فی ذکر الفاتحة الكتاب	در ذکر فاتحة الكتاب
۸۹	-	-	[بدون عنوان]	فی ذکر المحبّین	در ذکر محبّان
۹۰	-	-	فی العید	فی العید	در عید
۹۱	-	-	فی الإنابة	فی الإنابة	در انابت
۹۲	-	-	فی العشق	فی العشق	در عشق
۹۳	-	-	فی الطّب	فی الطّب	در طب و در بیماری
۹۴	-	-	فی الإلحاح فی الدّعاء	فی الإلحاح فی الدّعاء	در إلحاح در دعا کردن
۹۵	-	-	فی ذکر العقلاء المجانین	فی ذکر العقلاء المجانین	در ذکر عقلا و مجانین
۹۶	-	-	فی الوفاء بالعهد	فی الوفاء بالعهد	در وفا کردن به عهد
۹۷	-	-	فی ذکر معجزة رسول الله	فی ذکر معجزة رسول الله	در ذکر معجزات رسول صلی الله علیه و آله و سلّم
۹۸	-	-	فی السّخاء	فی السّخاء	در ذکر سخا
۹۹	-	-	فی الدّعوى	فی الدّعوى	در دعوی
۱۰۰	-	-	فی کُلّ معنی...	فی معانی شئی	در معانی از هر لونی و نوعی

۳. مقایسه آغاز و پایان دست‌نویس نویافته با متن چاپی

نسخه نویافته فاقد مقدمه است و بلافاصله پس از فهرست ابواب، باب اول شروع شده‌است. در ذیل، آغاز باب اول از این نسخه و متن چاپی نقل می‌شود تا مجال مقایسه آن‌ها، هرچند به اجمال، فراهم گردد:

نسخه ملک	متن چاپی
«باب اول در تسمیه: قال الله، تعالی: «وَلِلّٰهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنٰی فَادْعُوهُ بِهَا» [أعراف/ ۱۸۰] الله، سبحانه و تعالی، در محکم تنزیل چنین یاد کرده که: من که خدایم و پروردگار شمایم نام‌های نیکوست، مرا بدان یاد کنید و بخوانید.	«الباب الاول فی التسمیه: قال الله، تعالی: «وَلِلّٰهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنٰی فَادْعُوهُ بِهَا» [أعراف/ ۱۸۰] «ملک تعالی، جلّ جلاله و تقدّست أسماؤه، یاد کرده در محکم تنزیل که: مرا که خداوند و پروردگار شما ام نام‌های نیکوست، مرا بدان نام‌ها یاد کنید.
و اتفاق علمای دین است که نام نیکوتر و بزرگ‌تر که خدای، تعالی، را بدان یاد کنند «الله» است که خطاب با سید سیادت و سرهنگ قیامت این است: «إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَدْعِيَ بِسْمِ اللَّهِ» ای سید، چون در کاری خوض خواهی کرد ابتدا به نام الله کن و بگو: بسم الله.	و اتفاق علما در این است که نام نیکو و بزرگوارتر که خداوند، تعالی، را بدان نام خوانند «الله» است که خطاب با سید السّادات و منبع السّعادات محمّد مصطفی، صلی الله علیه و سلّم، این است که: «إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَدْعِيَ بِسْمِ اللَّهِ» سید، چون کاری خواهی کرد ابتدا به نام الله کن و بگو: بسم الله.
و رسول، صلی الله علیه و آله و سلّم، با اَمّت خود خطاب چنین کرد و گفت: «كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَمْ يُبْدَأْ فِيهِ بِبِسْمِ اللَّهِ فَهُوَ بَثَرٌ» (طوسی، برگ ۳ر)	و رسول، علیه الصّلوٰة و السّلام، با اَمّت همین خطاب کرد و گفت: «كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَمْ يُبْدَأْ فِيهِ بِبِسْمِ اللَّهِ فَهُوَ بَثَرٌ» (طوسی، ۱۳۸۹: ۷۵/۱)

از مقایسه همین بخش کوتاه چند مطلب روشن می‌گردد:

یکم. فارسی‌سازیِ عناوین و عبارات در نسخه ملک: برای مثال، «الباب الاول فی التسمیه» به «باب اول در تسمیه» و «سید السّادات و منبع السّعادات» به «سید سیادت و سرهنگ قیامت» تبدیل شده‌است.

دوم. بعضی جابه‌جایی‌ها در ساخت جمله: برای نمونه، جمله «یاد کرده در محکم تنزیل» با تقدّم فعل بر متمّم که ازجمله ویژگی‌های نثر کهن فارسی است، در نسخه ملک به‌صورتِ متعارفِ «در محکم تنزیل چنین یاد کرده» درآمده‌است.

سوم. زبان نسخه ملک به زبان محاوره نزدیک‌تر شده‌است، چنان‌که به‌طور مثال «مرا که خداوند و پروردگار شما ام» به «من که خدایم و پروردگار شمایم» تبدیل شده‌است.

چهارم. جملاتِ معترضه دعائی در نسخه ملک اغلب به‌صورتی متفاوت با متن چاپی آمده‌است، که در بعضی از این تغییرات جنبه ایدئولوژیک محسوس است. برای نمونه، جمله «جلّ جلاله و تقدّست أسماؤه» به‌صورت «سبحانه و تعالی» آمده‌است، اما «صلی الله علیه و سلّم» یا «علیه الصلوة و السلام» به‌شکل «صلی الله علیه و آله و سلّم» آمده‌است که رنگ شیعی دارد.

+++

دست‌نویس نویافته هزار حکایت صوفیان با حکایت هشتم از باب صدم پایان یافته‌است که همین حکایت در متن چاپی حکایت نهم باب صدم است. ضمناً این حکایت در نسخه کتابخانه ملی ملک کامل است و افتادگی‌ها و ابهامات و خطاهای متن چاپی را برطرف و تکمیل و تصحیح می‌کند:

نسخه ملک	متن چاپی
«در روزگار موسی، علیه السلام، مردی بود که صورتی زشت داشت و هرگز آینه را نگاه نکرده بود. روزی می‌گذشت و آبی دید در حوضی ایستاده، در آب نگاه کرد و صورت خویش دید. او را زشت آمد، دلنگ شد. به نزدیک موسی آمد و گفت: چون با خدای تعالی مناجات کنی، او را بگوی: فلان بنده می‌گوید اگر می‌دانستم که مرا بدین زشتی آفریده‌ای، تو را هرگز سجده نمی‌کردم. موسی، علی نبینا و علیه السلام، به مناجات آمد و این سخن بازگفت. زلزله در عرش افتاد و ولوله در فرشتگان ملاً اعلی افتاد. گفتند: سخنی بس منکر می‌گوید.	«در روزگار موسی پیغامبر، علیه السلام، مردی بود که صورتی زشت داشت و هرگز در آینه نگاه نکردی. روزی می‌گذشت، آبی دید در کوی ایستاده، در آب نگاه کرد، صورت خویش را دید. او را زشت [آمد]، دلنگ شد. به نزدیک موسی، علیه السلام، آمد و گفت که: چون بودی با خدای خود مناجات کنی، او را بگویی که: فلان بنده می‌گوید که اگر دانستمی که مرا بدین زشتی ... ^(۶) موسی، علیه السلام، به مناجات آمد و این سخن می‌گفت. زلزله‌ای در ... ^(۶) منکر می‌گوید.
ندا آمد که: یا موسی! آن مرد را بگوی که اگرچه ... ^(۶) به سبب آن که دانستی که بنده منی و صورت اگرچه زشت است ... ^(۶) اینکه گفتی از تو گذاشتم و بر تو رحمت کردم و اگر نه آنستی که در اول ... ^(۶) رفته‌است «لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ [روم/ ۳۰]» صورت تو چنان گردانیدمی که خلق را از جمال تو حسد آمدی.» (طوسی، ۱۳۸۹: ۱/ ۶۹۶).	ندا آمد که: یا موسی! آن مرد را بگوی که اگرچه ... ^(۶) به سبب آن که دانستی که بنده منی و صورت اگرچه زشت است ... ^(۶) اینکه گفتی از تو گذاشتم و بر تو رحمت کردم و اگر نه آنستی که در اول ... ^(۶) رفته‌است «لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ [روم/ ۳۰]» صورت تو چنان گردانیدمی که خلق را از جمال تو حسد آمدی.» (طوسی، ۱۳۸۹: ۱/ ۶۹۶).

چنان‌که پیداست، حکایت در دست‌نویس نویافته کامل است و همه افتادگی‌های متن چاپی را برطرف می‌کند.

+++

بخش دوم: معرفی مؤلف هزار حکایت صوفیان

۱. اطلاعات مندرج در دست‌نویس نویافته هزار حکایت صوفیان درباره مؤلف آن

چنان‌که گفته شد، نخستین برگ موجود این نسخه با نام مؤلف کتاب آغاز شده‌است:

«العالم الاوحد الكامل الفاضل، شرف‌الدین، ظهیرالاسلام و المسلمین، فخرالائمه، لسان‌الفریقین، امام‌الحرّمین،

ملک‌المذکرین، ناصرالملوک و السلاطین، اسمعیل بن ابی‌منصور بن اسمعیل طوسی، قدس الله روحه.» (طوسی، برگ ۱)

هرچند این عبارت یقیناً افزوده کاتب است، اما چند چیز از آن قابل استنباط است:

یکم. از لقب «امام‌الحرّمین» پیداست مؤلف مدتی در مکه و مدینه مجاور بوده و در آنجا امام و پیشوا و مقتدای خلق است.

دوم. از لقب «لسان‌الفریقین» مشخص می‌شود که وی فتاوی و آرای فقهی شافعی و حنفی را به‌خوبی می‌شناخته و از

تفاوت‌های آن‌ها باخبر بوده‌است.

سوم. از لقب «مَلِک المذکّرین» و «ناصح الملوک و السّلاطین» پیداست که وی مذکّر و واعظی برجسته بوده و از چنان جایگاهی برخوردار بوده که حتّی در حضور ملوک و سلاطین مجالس وعظ داشته‌است.

چهارم. از نسبت «طوسی» پیداست که او اصلاً اهل طوس بوده‌است.

با جست‌وجوی فراوان در دیگر منابع کهن، اطلاعاتی هرچند اندک راجع به او یافت شد که در ادامه مطرح می‌گردد.

+++

۲. اطلاعات موجود در دیگر منابع کهن درباره مؤلف هزار حکایت صوفیان

اسماعیل بن ابی‌منصور طوسی از مشایخ منتجب‌الدین ابوعبدالله (ابوجعفر) محمد بن مسلم (ابی‌مسلم) بن ابی‌الفوارس رازی، مشهور به ابن‌ابی‌الفوارس، از دانشمندان و محدّثان قرن ششم هجری بوده‌است. ابن‌ابی‌الفوارس صاحب کتاب «أَرْبَعُونَ حَدِيثًا فِي فَصَائِلِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَام»^(۷) است. وی در این کتاب چهل حدیث در مناقب و فضائل علی(ع) را گردآوری کرده‌است و در ابتدای هر حدیث، نام شیخی که آن را از وی شنیده و تاریخ و محل سماع را ذکر کرده و سپس به ذکر سلسله سند خود پرداخته‌است. حدیث شانزدهم این کتاب را ابن‌ابی‌الفوارس از اسماعیل بن ابی‌منصور طوسی شنیده‌است:

«أَخْبَرَ إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي‌مَنْصُورٍ الطُّوسِيّ بِمَدِينَةِ الرَّيِّ فِي الْحَادِي عَشَرَ مِنْ رَمَضَانَ الْمُبَارَكِ مِنْ سَنَةِ ...^(۸) قَالَ أَبُو‌مُحَمَّدٍ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَحْمَدَ النَّيْسَابُورِيّ ... كَانَ عَلَى عَلَيْهِ السَّلَام فِي نَاحِيَةٍ مِنَ الْمَسْجِدِ يُصَلِّي رُكْعَتَيْنِ يَتَطَوَّعُ بِهِمَا وَكَانَ يُصَلِّيهِمَا دَائِمًا، فَأَوْمَأَ إِلَى الْأَعْرَابِيِّ أَدْنُ مِنْي، فَذَنَا إِلَيْهِ، فَدَفَعَ إِلَيْهِ الْخَاتَمَ خَاتَمُ الشَّرِيفِ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ.» (ابن‌ابی‌الفوارس رازی، ۱۳۷۹: ۱۲۲)

این حدیث درباره اتفاق حضرت علی(ع) است که در حین نماز انگشتی خویش را به سائل بخشید. پیداست که اسماعیل بن ابی‌منصور طوسی در ماه رضانی در شهر ری بوده و در آنجا به تعلیم و روایت حدیث پرداخته‌است و نیز یکی از شیوخ او «أَبُو‌مُحَمَّدٍ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَحْمَدَ النَّيْسَابُورِيّ» بوده‌است. شیخ مفید أبو‌محمد عبدالرحمن بن احمد بن حسین نیشابوری خزاعی از عالمان و محدّثان و واعظان شیعه در نیمه دوم قرن پنجم در ری بوده‌است که برای شنیدن حدیث مسافرت‌های فراوانی به سرزمین‌های شرق و غرب کرد. او در شهر ری مسجدی داشته‌است و در آنجا از جمله در سال ۴۷۶ق به املاء حدیث پرداخته‌است. وی صاحب تصانیفی همچون «سَفِينَةُ النِّجَاةِ» در مناقب اهل بیت و «الْعُلُويَّاتُ» و «الرَّضَوِيَّاتُ» و «الْأَمَالِي» و «عیون الأخبار» بوده‌است. (رک: منتجب‌الدین رازی، ۱۹۸۶: ۱۰۸؛ قزوینی رازی، ۱۳۵۸: ۴۹۵).

مشخص است که اسماعیل بن ابی‌منصور طوسی نسبت به علی(ع) و خاندان او محبّت و ارادت داشته‌است و این مطلب از کتاب هزار حکایت صوفیان هم اثبات می‌شود، زیرا «نظر احترام‌آمیزش نسبت به اهل بیت پیامبر و به‌ویژه علی(ع) در مواضع بسیاری (همچون باب ۵۷، فی صلة القرابة) دیده می‌شود» (خاتمی‌پور، ۱۳۸۹: ۱۹/۱) و «حکایت‌های بسیاری درباره اهل بیت و امامان شیعه در این کتاب آمده‌است» (پورجوادی، ۱۳۸۹: ۲۸۸).

+++

اما به‌جز مورد بالا، تمامی مطالبی که راجع به مؤلف هزار حکایت صوفیان یعنی اسماعیل بن ابی‌منصور طوسی یافتیم در کتاب «گرنقدر و بی‌مانند» / التدوین فی ذکر اهل‌العلم بقزوین تألیف امام عبدالکریم بن محمد رافعی قزوینی (۵۵۷-۶۲۳ق) آمده‌است^(۹) از جمله:

«مُحَمَّدُ بْنُ مَلِكْدَادِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي عَمْرٍو الْقَزْوِينِي تَفَقَّهُ عَلَى أَبِيهِ وَغَيْرِهِ وَحَصَلَ مِنْ كُلِّ فَنٍّ حَتَّى الْأُمَثَالِ وَالْأَشْعَارِ وَ سَمِعَ الْحَدِيثَ مِنْ أَبِيهِ وَ سَمِعَ أَبَا الْفُتُوحِ إِسْمَاعِيلَ بْنَ أَبِي مَنْصُورٍ الطُّوسِي سَنَةَ خَمْسٍ وَ عَشْرِينَ وَ خَمْسِمِائَةَ» (رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۲۹/۲).

از اینجا پیداست که اولاً کنیه او «ابوالفتوح» بوده‌است و ثانیاً در ۵۲۵ق زنده بوده و حدیث روایت می‌کرده‌است.

+++

«أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْعَقِيلِي، أَبُو عَلِيٍّ، سَمِعَ بِقَزْوِينَ أَبَا الْفُتُوحِ إِسْمَاعِيلَ ابْنَ أَبِي مَنْصُورٍ بْنِ أَبِي سَهْلٍ الطُّوسِي سَنَةَ سِتٍّ وَ عَشْرِينَ وَ خَمْسِمِائَةَ الْأَرْبَعِينَ لِلْحَافِظِ أَبِي نُعَيْمٍ ...» (رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۲/ ۱۵۹).

اینجا تصریح دارد بر اینکه او در سال ۵۲۶ق در شهر قزوین کتاب *الأربعين* [کتاب‌الاربعین علی مذهب‌المتحققین من الصوفیة] تألیف ابونعیم اصفهانی^(۱۰) را تدریس و تعلیم می‌کرده‌است و یکی از شاگردان او «ابوعلی احمد بن حسن عقیلی» بوده‌است.

+++

«أَحْمَدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ مُحَمَّدٍ الطُّوسِي، هَزار مرد، سَمِعَ أَبَا الْفُتُوحِ إِسْمَاعِيلَ ابْنَ أَبِي مَنْصُورٍ الطُّوسِي بِقَزْوِينَ سَنَةَ خَمْسٍ وَ عَشْرِينَ وَ خَمْسِمِائَةَ الْأَحَادِيثِ السُّدَاسِيَّةِ رَوَايَةَ نِظَامِ الْمُلْكِ أَبِي عَلِيٍّ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ إِسْحَاقَ بِرَوَايَةِ إِسْمَاعِيلَ عَنْهُ ...» (رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۲/ ۲۱۱).

از این سخن نیز معلوم می‌گردد که اسماعیل بن ابی‌منصور طوسی در شهر قزوین در سال ۵۲۵ق احادیث سُداسیه را که از خواجه نظام‌الملک طوسی سماع کرده بوده نقل و روایت می‌کرده‌است. احادیث سُداسیه به احادیثی اطلاق می‌شود که در سند روایتشان بین مؤلف تا معصوم شش راوی فاصله است (سُداسیه به معنای شش‌گانه) و این زنجیره راویان به نوعی نشان‌دهنده اعتبار و صحت آن احادیث است. بعضی از محدثان این نوع احادیث را که شمارشان اندک بوده در رساله‌ها یا کتابچه‌های کوچکی گردآوری می‌کرده‌اند و آن‌ها را به نام‌های وَحْدَانِيَّات، ثُنَائِيَّات، ثَلَاثِيَّات، رُبَاعِيَّات، خُمَاسِيَّات، سُدَاسِيَّات، ... می‌نامیده‌اند. (رک: والازاده، ۱۳۸۵: ۲۳۲؛ معارف، ۱۳۸۷: ۷۵۱-۷۵۲) از جمله نصرالدین ابوالمعالی منصور بن مسعود بن محمود الغزنوی (متوفی: بعد از ۶۰۹ق) رساله‌ای مشتمل بر احادیث خُماسیه (۱۰ حدیث) و سُداسیه (۷ حدیث) گرد آورده‌است که نسخه‌ای از آن در کتابخانه ظاهریه به شماره ۳۷۵۵ در چهار برگ مضبوط است^(۱۱).

+++

«إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي مَنْصُورٍ بْنِ أَبِي سَهْلٍ الطُّوسِي، أَبُو الْفُتُوحِ، وَرَدَ قَزْوِينَ وَ سَمِعَ مِنْهُ بِهَا، رَوَى عَنْ نِظَامِ الْمُلْكِ أَبِي عَلِيٍّ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ إِسْحَاقَ ...» (رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۲/ ۳۰۴-۳۰۵).

از اینجا چنین برمی‌آید که کنیه جدّ او «ابوسهل» بوده‌است و همچنین وی در قزوین بوده و در آنجا احادیثی را که از خواجه نظام‌الملک طوسی (متوفی: ۴۸۵ق) سماع کرده بوده، روایت می‌کرده‌است. بنابه گفته ابن جوزی (حدود ۵۱۱-۵۹۷ق)، نظام‌الملک در شهرهای مرو و نیشابور و ری و اصفهان و در مسجد جامع المهدی و مدرسه نظامیه در بغداد به املاي حدیث می‌پرداخته‌است و در عین حال خود را برای روایت حدیث، اهل نمی‌دانسته‌است، اما دوست داشته‌است که خودش را به «قطارِ ناقلان حدیث رسول‌الله» پیوند زند:

«و حَدَّثَ بِمَرْوٍ وَ نِيسَابُورٍ وَ الرِّیِّ وَ أَصْبَهَانَ وَ بَغْدَادَ وَ أُمْلَى فِی جَامِعِ الْمَهْدِیِّ وَ فِی مَدْرَسَتِهِ وَ كَانَ یَقُولُ: إِنِّی لَا أَعْلَمُ إِنِّی لَشْتُ أَهْلًا لِلرَّوَايَةِ، وَلَكِنِّی أُرِیدُ أَنْ أَرْبِطَ نَفْسِی عَلَی قِطَارِ الثَّقَلَةِ لِحَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ (ص)» (ابن جوزی، ۱۹۹۵: ۱۶ / ۳۰۴).

و جماعتی از شیوخ مانند ابوالفضل ارموی و ابوالقاسم عکبری از خواجه نظام‌الملک حدیث نقل کرده‌اند (رک: همانجا).

بنابراین، اگر فرض کنیم اسمعیل بن ابی‌منصور طوسی در بیست‌سالگی و در واپسین سال حیات خواجه از او حدیث سماع کرده باشد، آنگاه باید حوالی ۴۶۵ق در طوس به دنیا آمده باشد.

+++

امام رافعی قزوینی در جای دیگری آورده‌است:

«أَبُو بَكْرٍ ابْنُ عَبْدِ بْنِ أَحْمَدَ، خَادِمُ الصُّوفِيَّةِ سَمِعَ أَبَا الْفَتْوحِ إِسْمَاعِيلَ ابْنَ أَبِي مَنْصُورٍ الطُّوسِيَّ سَنَةَ خَمْسٍ وَ عِشْرِينَ وَ خَمْسِمِائَةٍ فِی رِبَاطِ الرَّاهِدِ خُمَارَتَاشَ.» (رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۲ / ۳۶۰).

بنا به اظهار رافعی، اسمعیل بن ابی‌منصور طوسی در ۵۲۵ق در رباط (= خانقاه) زاهد خمارتاش در شهر قزوین بوده و در آنجا به تعلیم و تدریس مشغول بوده‌است. امیر زاهد خمارتاش ابن عبدالله عمادی در حوالی سال ۵۰۰ق و پس از آن، امیر و صاحب قزوین بوده‌است. او خود از زاهدان و محدثان بوده و حدیث روایت می‌کرده‌است (رک: رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۳ / ۱۳۸ و ۴ / ۱۸۱) و فرزند او به نام محمد بن خمارتاش از صوفیان بوده که در ۵۳۰ق زنده بوده‌است. (رک: رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۱ / ۲۸۴) امیر خمارتاش به انجام کارهای خیر رغبت داشته‌است و مسجد و قنات و رباط و خانقاه بنا کرده‌است. در اینجا از رباط او سخن رفته‌است. (نیز رک: رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۳ / ۳۰۳) وی علاوه بر این رباط، شبستان بزرگی در مسجد جامع عتیق قزوین در طول ۹ سال (۵۰۰-۵۰۹ق) ساخت (رک: رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۱ / ۵۳) که گنبد آن در غایت ارتفاع و به شکل بطیخ بوده‌است و آن را بعدها یکی از عجائب شهر قزوین شمرده‌اند. (رک: زکریاء قزوینی، ۱۹۹۸: ۴۳۵-۴۳۶) خمارتاش نیز در ۵۱۳ق مقصوره و گنبد مسجد جامع حنفیان شهر قزوین را که بر اثر زلزله همان سال تخریب شده بود بازسازی کرد (رک: رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۱ / ۵۰) و دوازده‌هزار دینار صرف قنات قزوین کرد. (رک: رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۱ / ۵۱) او همچنین در شهر مکه و در حوالی بیت‌الله الحرام «جهت حجاج قزاونه خانقاهی ساخته‌است و سی هزار دینار به حکام مکه داده‌است تا اجازت یافته که پنجره از آنجا در حرم مسجد گشوده‌است.» (مستوفی، ۱۳۹۸: ۷).

+++

در جای دیگری در کتاب التَّدْوِين آمده‌است:

«شَهْرَنْشُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ أَبِي الْحَسَنِ الطَّبْرِي، أَبُو الْحَسَنِ، سَمِعَ بِقَرْوِينَ أَبَا الْفَتْوحِ إِسْمَاعِيلَ بْنَ أَبِي مَنْصُورٍ الطُّوسِيَّ الْأَحَادِيثَ السُّدَاسِيَّةَ مِنْ رِوَايَةِ نِظَامِ الْمُلْكِ أَبِي عَلِيِّ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ إِسْحَاقَ» (رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۳ / ۸۲).

از اینجا نیز استنباط می‌گردد که اسمعیل بن ابی‌منصور طوسی در شهر قزوین احادیث سداسیه را که از خواجه نظام‌الملک طوسی سماع کرده بوده نقل و روایت می‌کرده‌است.

+++

«عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ بْنِ أَحْمَدَ الْبَيْعِ، أَبُو الْحَسَنِ، خَالَ الْإِمَامِ أَحْمَدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ، سَمِعَ مِنْهُ سَنَةَ اثْنَتَيْنِ وَ أَرْبَعِينَ وَ خَمْسِمِائَةٍ الشَّطْرَ الْآخَرَ مِنَ الْأَرْبَعِينَ عَلَى مَذْهَبِ [اصل: مذاهب] الْمُتَحَقِّقِينَ مِنَ الصُّوفِيَّةِ لِلْحَافِظِ أَبِي نُعَيْمٍ بِرِوَايَتِهِ نَازِلًا عَنْ أَبِي الْفَتْوحِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي مَنْصُورٍ الطُّوسِي ...» (رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۳ / ۳۶۴).

در عبارت «نَازِلًا عَنْ أَبِي الْفَتْوحِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي مَنْصُورٍ الطُّوسِيِّ» اصطلاح «نازل» از اصطلاحات نادر علوم حدیث است و ظاهراً به معنای آن است که سلسله سند متصل است و منقطع نیست و به شخص خاصی می‌رسد و منظور آن است که امام احمد بن اسماعیل^(۱۲) کتاب الأربعین ابونعیم اصفهانی را به روایت ابوالفتوح اسماعیل بن ابی منصور طوسی داشته‌است. چنان‌که پیداست آنچه در پیش گفته شد نیز در اینجا مجدداً اثبات می‌شود یعنی اسماعیل بن ابی منصور طوسی کتاب الأربعین ابونعیم اصفهانی را روایت می‌کرده‌است.

+++

«عَلَى بْنِ هَبَةَ [الله] بْنِ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ بُلْكُوبِ^(۱۳)، أَبُو الْقَاسِمِ الْبُلْكُوبِي سَمِعَ أَبَا الْفَتْوحِ [اصل: أبا الفتح] إِسْمَاعِيلَ بْنَ [أبي] مَنْصُورٍ الطُّوسِي سَنَةَ خَمْسٍ وَ عِشْرِينَ وَ خَمْسَمِائَةٍ.» (رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۳/ ۴۳۰).

از اینجا نیز اثبات می‌شود که اسماعیل بن ابی منصور طوسی در سال ۵۲۵ق حدیث روایت می‌کرده‌است.

+++

«الْمُبَارَكُ بْنُ بَخْتِيَارَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْوَاسِطِيِّ ثُمَّ السَّادِي، أَبُو الْكَرَمِ، قَرَأَ عَلَى أَبِي الْفَتْوحِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ [أبي] مَنْصُورٍ الطُّوسِي بِقَرْوِينَ الْأَحَادِيثِ السُّدَاسِيَّةِ رَوَايَةَ نِظَامِ الْمَلِكِ أَبِي عَلِيٍّ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ إِسْحَاقَ بِسَمَاعِهِ مِنْهُ....» (رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۴/ ۵۹-۶۰).

در اینجا نیز مجدداً اشاره شده‌است به اینکه اسماعیل بن ابی منصور طوسی در شهر قزوین احادیث سداسیه‌ای را که از خواجه نظام‌الملک طوسی سماع کرده بوده روایت می‌کرده‌است.

+++

«مَلِكُ دَاؤُدُ بْنُ حَيْدَرَ بْنِ نَاصِرِ الضَّرَّابِ: كَانَ يَعْرِفُ الْفَقْهَ وَ الْأَدَبَ وَ الْحِسَابَ وَ الشَّرُوطَ مَعْرِفَةً جَيِّدَةً وَ سَمِعَ السَّيِّدَ أَبَا حَرْبٍ سَنَةَ ثَلَاثٍ وَ ثَلَاثِينَ وَ خَمْسَمِائَةٍ وَ أَبَا الْفَتْوحِ إِسْمَاعِيلَ بْنَ أَبِي مَنْصُورٍ الْفَقِيهِ الطُّوسِي سَنَةَ خَمْسٍ وَ عِشْرِينَ وَ خَمْسَمِائَةٍ....» (رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۴/ ۱۰۷).

از اینجا نیز مشخص است که اسماعیل بن ابی منصور طوسی در سال ۵۲۵ق زنده بوده و ملک‌داد بن حیدر بن ناصر الضراب از او سماع حدیث کرده‌است.

+++

محصل عبارات آنکه: ابوالفتوح اسمعیل بن ابی منصور بن ابوسهل اسمعیل طوسی از عالمان و محدثان و فقها و واعظان برجسته اواخر قرن پنجم و نیمه اول قرن ششم بوده‌است. او حوالی ۴۶۵ق در طوس به دنیا آمده و احتمالاً در همان زادگاه خود تحصیلات مقدماتی را گذرانده و سپس به نیشابور رفته‌است و از محضر کسانی همچون خواجه نظام‌الملک طوسی و ابومحمد عبدالرحمن بن احمد نیشابوری حدیث شنیده‌است. در فقه شافعی و حنفی اطلاعات وسیع داشته و فتاوی و آرای فقهی شافعی و حنفی را به‌خوبی می‌شناخته و از تفاوت‌های آن‌ها باخبر بوده‌است. همچنین به روایت احادیث در مناقب و فضائل علی(ع) می‌پرداخته و نسبت به علی(ع) و خاندان او محبت و ارادت داشته‌است. در شهرهای گوناگونی مانند ری و قزوین حضور داشته و مدتی نیز در مکه و مدینه مجاور بوده و در آنجاها امام و پیشوا و مقتدای خلق بوده و به همین دلیل ملقب به «امام الحرمین» شده‌است. وی بعدها از چنان شهرت و نفوذی برخوردار شده که در حضور ملوک و سلاطین مجالس وعظ داشته‌است. اسمعیل بن

ابی‌منصور طوسی به تصوّف گرایش داشته و در رباط یا خانقاه زاهد خمارتاش «کتاب الأربعین علی مذهب المتحقّقین من الصّوفیّة» ابونعیم اصفهانی را روایت می‌کرده‌است. تألیف کتاب هزار حکایت صوفیان نیز دلیلی دیگر بر این جنبه از شخصیت اوست. وی حداقل تا ۵۲۶ق زنده بوده‌است و احتمالاً در حدود همین سال‌ها هزار حکایت صوفیان را نوشته‌است.

+++

۳. تخمین دقیق‌تر تاریخ تألیف هزار حکایت صوفیان

درباره تاریخ تألیف کتاب هزار حکایت صوفیان، هیچ اشاره صریح و آشکاری در متن کتاب نیامده‌است. میکائیل بایرام با اتّکاء بر سه دلیل، تألیف این کتاب را مربوط به «بعد از نیمه دوم قرن چهارم» دانسته‌است: اول اینکه «به اسم هیچ‌یک از صوفیان قرون پنجم و ششم و هفتم برنمی‌خوریم»، بنابراین باید قبل از قرن پنجم هجری تألیف شده باشد. دیگر آنکه او براساس دو نسخه ترکیه که خود شناسایی کرده و هر دو ناقص‌اند، ابواب کتاب را ۷۶ باب دانسته و از آنجا که کتاب/تّعرف کلابادی (تألیف: ۳۸۰ق) در ۷۷ باب است و عناوین ابواب/تّعرف در این کتاب هم دیده می‌شود، بنابراین آن را به همان زمانی متعلّق دانسته که کلابادی کتاب خود را نوشته‌است یعنی اواخر قرن چهارم هجری. دلیل سوم او به استناد آن است که هجویری (متوفی: ۴۶۵ق) در کشف/المحجوب به کرات از کتاب «حکایات» و «حکایات عراقیان» مطالبی نقل کرده‌است و از آنجا که این حکایات در دو نسخه خطی ترکیه نیز یافت می‌شود، به این نتیجه رسیده‌است که «کتاب حکایات یا حکایات عراقیان همان کتاب است که ما سعی در شناساندن و توصیف آن می‌کنیم، زیرا گفته‌های هجویری را ... در این کتاب می‌یابیم.» (رک: بایرام، ۱۳۶۹: ۱۴۰-۱۴۱) ایرج افشار هر سه دلیل او را رد کرده و احتمال داده‌است کتاب در «اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم» (افشار، ۱۳۷۵: ۷۱) تألیف شده باشد. وی بعداً در گزارشی که در آغاز چاپ عکسی نسخه نوشت، محدوده نگارش کتاب را میان سال‌های ۴۴۰ (سال درگذشت ابوسعید ابوالخیر میهنی) تا ۶۷۳ق قطعی دانست، اما کمی جلوتر تاریخ تألیف کتاب را تنگ‌تر ساخت و «نزدیک به اواخر قرن ششم» (افشار، ۱۳۸۲: ۱۳) را درست‌تر دانست. استاد محمدرضا شفیعی کدکنی «با توجّه به خصایص سبکی و کیفیت نثر» اعتقاد دارد که «این کتاب در فاصله سال‌های ۵۵۰ تا ۶۰۰ق تألیف شده‌است.» (خاتمی‌پور، ۱۳۸۹: ۲۲-۲۳) خاتمی‌پور نیز براساس آخرین شخصیتی که نامش در این کتاب آمده‌است یعنی «احمد بن سهل» (متوفی: ۴۹۱ق) و قدیم‌ترین دست‌نوشته این اثر مورخ ۶۷۳ق، تألیف این کتاب را در فاصله سال‌های ۴۹۱ تا ۶۷۳ق قطعی دانست (خاتمی‌پور، ۱۳۸۹: ۲۲/۱) و با همان نظر افشار و شفیعی موافقت کرد و نوشت: «نیمه دوم سده ششم به‌عنوان روزگار تألیف متن تأیید می‌شود.» (خاتمی‌پور، ۱۳۸۹: ۲۴/۱).

اما چنان‌که در بالا اشاره شد، از آنجا که مؤلف هزار حکایت صوفیان، اسمعیل بن ابی‌منصور بن اسمعیل طوسی، از خواجه نظام الملک طوسی (متوفی: ۴۸۵ق) سماع حدیث کرده‌است، اگر فرض کنیم او در بیست‌سالگی و در واپسین سال حیات خواجه از او سماع حدیث کرده باشد، پس باید حوالی ۴۶۵ق به دنیا آمده باشد و اگر فرضاً کتابش را در شصت تا هفتادسالگی تألیف کرده باشد، بنابراین آن را باید در نیمه نخست قرن ششم در حدود سال‌های ۵۲۵ تا ۵۳۵ق تألیف کرده باشد.

۵. نتیجه

۱. نسخه نویافته هزار حکایت صوفیان در کتابخانه ملی ملک با شماره ۱۰۴۴ محفوظ است که به خط نستعلیق است و احتمالاً در سده یازدهم کتابت شده‌است. استفاده از این نسخه در تصحیح مجدد کتاب ضرورت دارد، زیرا افتادگی‌ها و ابهامات و خطاهای نسخه‌های دیگر را برطرف و تکمیل می‌کند. اما مهم‌ترین جنبه اهمیت این نسخه در ضبط نام مؤلف کتاب است.

۲. مؤلف هزار حکایت صوفیان اسمعیل بن ابی‌منصور بن اسمعیل طوسی است. او محدثی واعظ و علاقه‌مند به صوفیان و احوال و حکایات آنان بوده و تا حدی گرایش‌های شیعی داشته و حداقل تا ۵۲۶ ه‍.ق زنده بوده‌است.
۳. کتاب هزار حکایت صوفیان به‌احتمال قوی در نیمه نخست قرن ششم در حدود سال‌های ۵۲۵ تا ۵۳۵ ه‍.ق تألیف شده‌است.
۴. بعضی از قرائن درون‌متنی هزار حکایت صوفیان با اطلاعاتی که درباره مؤلف آن در دیگر منابع کهن مانند *أربعون حديثاً فی فضائل أمير المؤمنين عليه السلام* تألیف ابن‌ابی‌الفوارس و *التدوین فی ذکر أهل العلم بقزوين* تألیف امام عبدالکریم بن محمد رافعی قزوینی به دست آمد سازگار و موافق است، ازجمله گرایش به تصوف و محبت و ارادت نسبت به علی(ع) و خاندانش.
۵. دست‌نویس‌هایی که بر اثر افتادگی عنوان ندارند، گاه فهرست‌نویسان خود نامی بر آن‌ها نهاده‌اند. این نوع دست‌نویس‌ها را باید بار دیگر به دقت بررسی کرد تا شاید هویت واقعی آن‌ها معلوم گردد و چه‌بسا کشف نسخه تازه‌ای مجهولات بزرگی را معلوم کند. چنان‌که نسخه‌هایی از هزار حکایت صوفیان به این سرنوشت دچار شده‌است و به همین دلیل در تصحیح کتاب از آن‌ها استفاده نشده‌است: نسخه کتابخانه وحید پاشا که ذیل عنوان «مقامات غزالی» معرفی شده و نسخه کتابخانه ملک که تحت نام «جامع‌الحکایات» فهرست شده‌است.
۶. با پیدا شدن دو نسخه خطی دیگر از کتاب هزار حکایت صوفیان که هرکدام ویژگی‌ها و امتیازات خاصی دارند خصوصاً آنکه افتادگی‌ها و خطاهای متن چاپی را برطرف می‌کنند و نیز با روشن شدن نام مؤلف آن، وقت آن فرارسیده‌است که این متن کهن ارزشمند بار دیگر تصحیح و منتشر شود.
۷. نسخه‌های خطی متأخر ممکن است از روی نسخه‌های کهن و معتبری کتابت شده باشند و اطلاعاتی استثنائی در خود داشته باشند و ابهام‌ها یا افتادگی‌های نسخه‌های کهن را جبران و تکمیل کنند و ازاین‌رو استفاده از آن‌ها در تصحیح متون کارآمد و لازم است.

۶. پی‌نوشت

۱. در مقدمه رونق‌المجالس آمده‌است: «يَشْتَمِلُ عَلَى اثْنَيْنِ وَعِشْرِينَ بَاباً، كُلُّ بَابٍ يَحْتَوِي عَلَى عَشْرِ حِكَايَاتٍ» (سمرقندی، نسخه ریاض، برگ ۱پ) و در آغاز پند پیران نیز آمده‌است: «و این کتاب بر بیست باب نهاده‌است، هر بابی ده حکایت، جمله دویست حکایت باشد» (پند پیران، ۱۳۵۷: ۵) و در آغاز حکایات‌الصالحین: «و رَتَبْتُهُ عَلَى عِشْرِينَ بَاباً، فِي كُلِّ بَابٍ عَشْرُ حِكَايَاتٍ وَ كَانَ جَمِيعُ ذَلِكَ مِائَتِي حِكَايَةٍ» (حکایات‌الصالحین، ۱۲۸۲: ۱۰۸).
۲. تعداد برگ‌های این نسخه و ابعاد آن در فهرست کتاب‌های خطی کتابخانه ملی ملک ۴۱۴ برگ به ابعاد ۱۳*۲۷/۴ سانتی‌متر آمده‌است (رک: افشار و دیگران، ۱۳۵۴: ۳۸۹)، اما در وبگاه کتابخانه این ارقام دقیق‌تر درج شده‌است. رک:

<http://malekmuseum.org/artifact/1393.04.01044%2F000/>

<http://malekmuseum.org/artifact/1393.04.01044%2F000/%D8%AF%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86++%D8%A7%D8%AF%D8%A8%DB%8C%D8%A7%D8%AA+%D9%81%D8%A7%D8%B1%D8%B3%DB%8C-%D8%AC%D8%A7%D9%85%D8%B9+%D8%A7%D9%84%D8%AD%DA%A9%D8%A7%DB%8C%D8%A7%D8%AA>

- برای دریافت تصویر این نسخه، درخواست‌نامه‌ای به کتابخانه ملی ارسال و چندین بار پیگیری شد، اما مسئولان کتابخانه اظهار کردند به دلیل تغییر نرم‌افزارهای کتابخانه، از ارسال تصویر آن معذورند. تنها تصویر برگ‌های ۱ و ۲ و ۳ و ۲۳۷ و ۲۳۸ و ۴۱۴ و ۴۱۵ و ۴۱۶ در وبگاه کتابخانه قابل‌رویت است.
۳. در هشت تصویری که از برگ‌های ۱ و ۲ و ۳ و ۲۳۷ و ۲۳۸ و ۴۱۴ و ۴۱۵ و ۴۱۶ در دسترس است، تنها عنوان باب اول و باب پنجاه و پنج در متن نسخه قابل‌مشاهده است که برابر با فهرست آغازین نسخه و به فارسی است. به‌احتمال قوی عناوین باب‌های دیگر آن در متن کتاب نیز باید به فارسی باشد.

۴. عناوین ابواب در چهار نسخه پیشین از مقاله «نسخه‌ای نویافته از هزار حکایت صوفیان» اقتباس شد (رک: خاتمی‌پور، ۱۴۰۱: ۴۴-۴۸).
۵. استاد ایرج افشار نام کاتب نسخه کابل را در مقاله خود «سیف‌الدین بن عبدالله» و سپس در چاپ نسخه‌برگردان «سیف‌الدین بن عبدالله» نوشته‌است (رک: افشار، ۱۳۷۵: ۶۹؛ همو، ۱۳۸۲: ۲۲).
۶. در متن چاپی برای نشان دادن افتادگی‌ها از علامت سه نقطه استفاده شده‌است.
۷. کتاب «أربعون حديثاً في فضائل أمير المؤمنين عليه السلام» به تحقیق رضا قبادلو (محمدی) در میراث حدیث شیعیه، دفتر پنجم، ۱۳۷۹، ص ۶۳-۱۶۳ تصحیح و منتشر است.
۸. در اصل نسخ خطی و متن چاپی سفید است.
۹. امام عبدالکریم بن محمد رافعی قزوینی (۵۵۷-۶۲۳ع) کتاب *التدوین فی ذکر أهل العلم بقزوین* (که برخلاف تصریح مؤلف به نام کتاب (رک: رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۳/۱)، ناشر نام کتاب را تغییر داده‌است به: *التدوین فی أخبار قزوین*) را در حدود سال‌های ۶۱۰-۶۲۰ع تألیف کرده‌است. این کتاب را «دریای بی‌کرانی در زمینه تاریخ فرهنگ ایران‌زمین» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۷: ۳۴۲) و «یکی از مهم‌ترین منابع تاریخ فرهنگ ایران» (همو، ۱۳۸۱: ۱) دانسته‌اند. استاد شفیع کدکنی، حفظه الله تعالی، سال‌ها پیش در کلاس درس، تصحیح مجدد کتاب *التدوین* را یکی از ضرورت‌های فرهنگی شمردند و بررسی آرایه‌های ایران‌شناسی آن را به‌عنوان موضوع یک رساله دکترا پیشنهاد کردند.
۱۰. کتاب *الأربعین علی مذهب المتحققین من الصوفیه* به کوشش بدر بن عبدالله بدر در بیروت در ۱۴۱۴ق/ ۱۹۹۳م چاپ شده‌است.
۱۱. متن رساله نصرالدین ابوالمعالی منصور بن مسعود بن محمود الغزنوی در نشانی زیر دستیاب است:
<https://ketabonline.com/ar/books/54830/read?part=1&page=20&index=406854>
۱۲. یادآوری می‌گردد که امام احمد بن اسماعیل فرزند مؤلف *هزار حکایت صوفیان* یعنی اسمعیل بن ابی‌منصور بن اسمعیل طوسی نیست، بلکه وی امام احمد بن اسماعیل بن یوسف الطالقانی الحاکمی است و والد او فقیه ابوسعید اسماعیل بن یوسف بن محمد بن العباس الطالقانی بوده‌است. (رک: رافعی قزوینی، ۱۹۸۷: ۱/ ۱۷۱ و ۳۰۷).
۱۳. نام «بلکویه» مرکب است از: «بُل» برگرفته از ابوالفضل یا ابوالقاسم و جز آن‌ها + ک + ویه. (رک: صادقی، ۱۴۰۳: ۲۶).

منابع

- ابن ابی الفوارس الرّازی، محمد بن ابی‌مسلم، (۱۳۷۹)، «أربعونَ حديثاً في فضائل أمير المؤمنين عليه السّلام»، تحقیق: رضا قبادلو (محمّدی)، میراث حدیث شیعہ، دفتر پنجم، ص ۶۳-۱۶۳.
- ابن جوزی، ابوالفرج عبدالرحمن، (۱۴۱۵ق/ ۱۹۹۵م)، تاریخ‌المنتظم فی تاریخ الأمم و الملوك، تحقیق محمد عبدالقادر عطا و مصطفی عبدالقادر عطا، تصحیح نعيم زرزور، بیروت: دار الکتب العلمیة، الطبعة الثانیة.
- افشار، ایرج، (۱۳۷۵)، «هزار حکایت صالحان و صوفیان»، مجله معارف، سال سیزدهم، شماره ۳، آذر-اسفند ۱۳۷۵، ص ۶۲-۷۴.
- افشار، ایرج، (۱۳۸۲)، «گزارش» [مقدمه بر]: هزار حکایت صوفیان و ...، نسخه مورخ ۸۸۳ق و به چندین خط، گنجینه نسخه‌برگردان متون فارسی، نسخه‌برگردانان ایرج افشار، محمود امیدسالار، تهران: انتشارات طلايه.
- افشار، ایرج: محمّد تقی دانش‌پژوه، با همکاری محمّدباقر حجّتی و احمد منزوی (۱۳۵۴): فهرست کتاب‌های خطی کتابخانه ملی ملک وابسته به آستان قدس رضوی، جلد دوم، تهران: چاپخانه دانشگاه تهران.
- بایرام، میکائیل، (۱۳۶۹)، «یکی از قدیم‌ترین منابع ادبیات تصوّفی ایران»، مجله معارف، سال هفتم، شماره ۲، مرداد- آبان ۱۳۶۹، ص ۱۳۸-۱۴۳.
- پند پیران [نام اصلی احتمالاً: حکایات الصالحین]، (۱۳۵۷)، نویسنده ناشناس [احتمالاً: عثمان بن عمر الکهف]، به تصحیح جلال متینی، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- پورجوادی، نصرالله، (۱۳۸۹)، «نسخه‌برگردان هزار حکایت صوفیان و ...»، نامه بهارستان، سال یازدهم، دفتر شانزدهم، ۱۳۸۹، ص ۲۸۷-۲۸۸.
- حکایات الصالحین، (۱۲۸۲ق)، نویسنده ناشناس [احتمالاً: عثمان بن عمر الکهف]، به فرمایش تاجران اهل الله احمد جامی و عبدالعزیز و فقیرالله و به اهتمام سیّد فضل‌شاه، لاهور: مطبع افضل. ۱۰۸ص [چاپ سنگی].
- خاتمی‌پور، حامد، (۱۳۸۹)، مقدمه بر: هزار حکایت صوفیان، تهران: انتشارات سخن.
- خاتمی‌پور، حامد، (۱۳۹۹- انتشار: بهار ۱۴۰۱)، «نسخه‌ای نویافته از هزار حکایت صوفیان»، مجله گزارش میراث، دوره سوم، سال پنجم، پاییز و زمستان، شماره سوم و چهارم، پیاپی ۹۲-۹۳، ص ۴۱-۵۰.
- درایتی، مصطفی، (۱۳۸۹)، فهرست‌واره دست‌نوشته‌های ایران (دنا)، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- الرافعی القزوينی، عبدالکریم بن محمد، (۱۴۰۸ق/ ۱۹۸۷م)، التّدوین فی ذکر اهل العلم بقزوين [مصحح نام کتاب را برخلاف تصریح مؤلف در ج ۱ ص ۳ تغییر داده به: التّدوین فی أخبار قزوين]، ضبط نصّه و حقّق متنّه عزیزالله العطاردي، بیروت: دار الکتب العلمیة.
- زکریاء قزوينی، (زکریاء بن محمد بن محمود)، (۱۹۹۸م)، آثارالبلاد و اخبارالعباد، بیروت: دار صادر.
- سمرقندی، ابوحفص عمر بن حسن، رونق‌المجالس، دست‌نویس محفوظ در کتابخانه جامعه الرياض به شماره ۲۱۸ ر.س، مکتوب احتمالاً در قرن دوازدهم هجری، ریاض، عربستان.
- شفیعی کدکنی، محمّدرضا (۱۳۷۷). «سفینه‌ای از شعرهای عرفانی قرن چهارم و پنجم»، جشن‌نامه استاد ذبیح‌الله صفا، به کوشش سیّد محمّد ترابی، تهران: نشر شهاب، ص ۳۴۰-۳۶۰.
- شفیعی کدکنی، محمّدرضا (۱۳۸۱): «نکته‌های نویافته درباره خاقانی»، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، دوره ۴۵، شماره پیاپی ۱۸۵، بهمن، ص ۱-۶.
- صادقی، علی‌اشرف (۱۴۰۳): «پسوندهای تحبیبی فارسی در دوره اسلامی (۶)»، نامه فرهنگستان، دوره ۲۳، شماره ۲، شماره پیاپی ۹۰، خرداد و تیر، ص ۱۱-۳۶.
- طوسی، اسمعیل بن ابی‌منصور بن اسمعیل، (۱۳۸۹)، هزار حکایت صوفیان، مقدمه، تصحیح و تعلیقات حامد خاتمی‌پور، تهران: انتشارات سخن.
- طوسی، اسمعیل بن ابی‌منصور بن اسمعیل، هزار حکایت صوفیان، دست‌نویس محفوظ در کتابخانه ملی ملک به شماره ۱۰۴۴، [ذیل عنوان جامع‌الحکایات]، مکتوب احتمالاً در قرن یازدهم هجری، تهران، ایران.

قزوینی رازی، نصیرالدین ابوالرشد عبدالجلیل، (۱۳۵۸)، *نقض (بعضُ مثالب التواصب فی نقض بعض فضائح الروافض)*، به تصحیح میر جلال الدین محدث، تهران: انتشارات انجمن آثار ملی.

مستوفی، حمدالله، (۱۳۹۸)، *نزهة القلوب*، به اهتمام و تصحیح گای لیسترانج، تهران: انتشارات اساطیر [چاپ افست از لیدن: انتشارات بریل، ۱۳۳۱ق/ ۱۹۱۳م].

معارف، مجید، (۱۳۸۷)، «حدیث، گونه‌های تألیفات حدیثی»، *دانشنامه جهان اسلام*، تهران: بنیاد دائرة المعارف اسلامی، ج ۱۲، ص ۷۵۰-۷۵۶.
-منتجب‌الدین ابوالحسن علی بن عبیدالله بن بابویه الرازی (۱۴۰۶ق/ ۱۹۸۶م)، *فهرستُ أسماء علماء الشيعة و مُصنِّفِهِم*، تحقیق عبدالعزیز الطَّبَّاطبائی، بیروت: دار الأضواء، الطبعة الثَّانیة.

والازاده، ابوالفضل، (۱۳۸۵)، «جزء، اصطلاح حدیثی»، *دانشنامه جهان اسلام*، تهران: بنیاد دائرة المعارف اسلامی، ج ۱۰، ص ۲۳۱-۲۳۲.
و نیز:

<http://malekmuseum.org/artifact/1393.04.01044%2F000/>

%D8%AF%D8%A7%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86++%D8%A7%D8%AF%D8%A8%DB%8C%D8%A7%D8%AA+%D9%81%D8%A7%D8%B1%D8%B3%DB%8C-%D8%AC%D8%A7%D9%85%D8%B9+%D8%A7%D9%84%D8%AD%DA%A9%D8%A7%DB%8C%D8%A7%D8%AA

<https://ketabonline.com/ar/books/54830/read?part=1&page=20&index=406854>

References:

- Afšār, Iraj & Dānešpažuh, Mohammad Taqi & Hojjati, Mohammad Bāqer & Monzavi, Ahmad (1975) *Fehrest-e ketāb-hāye xattiye ketābxāneye melliye malek (Catalogue of the manuscripts in the Malek National Library and Museum Institution)*. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian].
- Afšār, Iraj (1997) "Hezār hekāyat-e sufiyān o Sālehān" (A thousand stories of the righteous and the Sufis), *Ma āref (Knowledge)*, vol. XIII, no. 3, pp. 62-74. [In Persian].
- Afšār, Iraj (2003) "Gozāreš" [*Moqaddame ī bar*] *Hezār hekāyat-e sufiyān (A thousand stories of the Sufis)*, persian manuscripts in facsimile, ed. Mahmud Omidsālār & Iraj Afšār. Tehran: Talāye Publication. [In Persian].
- Al-Rāfe'i al-Qazvini, Abd al-Karim (1987) *Al-Tadvin fi zekr-e ahl-e al-Elm be-Qazvin (Recording in the mention of scholars in Qazvin)*, ed. by Azizollāh al-Otaredi. Beirut: Dār al-Kotob al-Elmiyyat Publication. [In Arabic].
- Anonymous writter [probably: Osmān ibn Omar al-Kahf] (1865) *Hekāyāt al-sālehin (Stories of the righteous)*. Lahore: Matb'a Afsal [lithography]. [In Arabic].
- Anonymous writter [probably: Osmān ibn Omar al-Kahf] (1979) *Pand-e pirān*, [Probably the original name: *Hekāyāt al-sālehin*] (*Stories of the righteous*), ed. by Jalāl Matini. Tehran: The Foundation for Iranian Culture. [In Persian].
- Bāyrām, Mikā'il (1990) "Yeki az qadimtarin manābe'e adabiyiyyāt-e tasavvofiye Irān" (One of the oldest sources of Iranian Sufi literature), *Ma āref (Knowledge)*, vol. VII, No. 2, pp. 138-143. [In Persian].
- Derāyati, Mostafā (2010) *Fehrestvāreye dastnevest-hāye Irān (Short Catalogue of Iranian Manuscripts)*. Tehran: The Library, Museum and Documentation Center of Islamic Consultative Assembly. [In Persian].
- Esmā'īl ibn Abi Mansur Tusi (2010) *Hezār Hekāyat-e Sufiyān (A thousand stories of the Sufis)*, ed. by Hāmed Xātamipur. Tehran: Soxan Publication. [In Persian].
- Ibn Abi al-Favāres al-Rāzi, Mohammad (2000) "Arba'un Hadis fi Fazā'el Amir al-Mo'menin" (Forty hadiths about the virtues of Amir al-Mo'menin Ali), ed. by Rezā Qobādli, *Mirās-e hadis-e šī'ē (The heritage of Shiite hadith)*, vol. 5, pp. 63-163. [In Arabic].

- Ibn al-Juzi, Abu al-Faraj (1995) Al-Montazam fi tarix al-moluk va al-omam (Organized in the History of Kings and Nations), ed. by Mohammad Abd al-Qāder Atā & Mostafā Abd al-Qāder Atā, Na'im Zarzur. Beirut: Dār al-Kotob al-Elmiyyat Publication. [In Arabic].*
- Isma'il ibn Abi Mansur Tusi, *Hezār Hekāyat-e Sufiyān (A thousand stories of the Sufis)*, Manuscript Preserved in the Malek National Library and Museum Institution, no. 1044, Written probably in the 12th century AH. [In Persian].
- Ma'āref, Majid (2008) "Hadis, gune-hāye ta'lif-e hadisi" (Hadith, types of hadith writings), *Dāneš-nāme-ye jahān-e eslām (Encyclopaedia of the World of Islam)*. Tehran: Encyclopaedia Islamica Foundation, vol. 12. pp. 750-756. [In Persian].
- Montajab al-Din Abu al-Hasan (1986) *Fehrest Asmā' olamā' al-ši'a va Mosannafihem (List of Shiite scholars and their books)*, ed. by Abd al-Aziz Tabātabā'i, Beirut: Dār al-Azvā' Publication. [In Arabic].
- Mostowfi, Hamdollah (1913) *Nozhat al-qolub (Purity of hearts)*, ed. by Guy Le Strange. Leiden: Brill. [In Persian].
- Pourjavādi, Nasrollāh (2010) "Nosxe-bargardān-e hezār hekāyat-e sufiyān" (The facsimile edition of Hezār Hekāyat-e Sufiyān), *Nāme-ye Bahārestān (Bahārestān Magazine)*, vol. XI, no. 16. pp. 287-288. [In Persian].
- Qazvini Rāzi, Nasir al-Din (1980) *Naqz (Ba'z-o masāleb al-navāseb-e fi naqz-e ba'z-e fazā'eh-e al-ravāfez)* (Revoking (Some of the shortcomings of the Navaseb in revoking some of the scandals of the Shiites)), ed. by Jalāl al-Din Mohaddes. Tehran: Anjoman-e Āsār-e Melli Publication. [In Persian].
- Sādeqi, Ali-Ašraf (2024) "Pasvand-hāye tahbibi dar dowre-ye eslāmi 6" (**Persian endearing suffixes in the Islamic period 6**), *Nāme-ye farhangestān (lexicography)*, vol. 23. Issue 2. pp 11-36. [In Persian].
- Šafi'i Kadkani, Mohammad Rezā (1998) "Safine-'i az še'r-hāye erf'niye qarn-e čahārom va panjom" (An anthology of mystical poems from the fourth and fifth centuries), *Jašn-nāme-ye ostad Zabihollāh Safā (Acknowledgement on Professor Safa's eighty fifth birthday)*, ed. by Seyyed Mohammad Torābi. Tehran: Šahāb Editions, pp 340-360. [In Persian].
- Šafi'i Kadkani, Mohammad Rezā (2003) "Nokte-'i now-yāfte darbāre-ye Xāqāni" (Newly discovered facts about Khaghani), *Biannual Scientific-Research Journal Persian Language and Literature, Former journal of the faculty of literature, University of Tabriz*, vol. 45, issue 185. pp. 1-6 [In Persian].
- Samarqandi, Abu Hafs, *Rawnaq al-Majāles (The prevalence of assemblies)*, Manuscript Preserved in the library of University of Riyadh. no. 218 R.S., Written probably in the 12th century AH. [In Arabic].
- Vālāzade, Abolfazl (2006) "Joz', Estelāh-e Hadisi" (Joz', a hadith term), *Dāneš-nāme-ye jahān-e eslām (Encyclopaedia of the World of Islam)*. Tehran: Encyclopaedia Islamica Foundation. Vol. 10. pp. 231-232. [In Persian].
- Xātamipur, Hāmed (2010) Introduction to: *Hezār Hekāyat-e Sufiyān (A thousand stories of the Sufis)*. Tehran: Soxan Publication. [In Persian].
- Xātamipur, Hāmed (2022) "Nosxe-'i now-yāfte az Hezār Hekāyat-e Sufiyān" (A Newly-Found manuscript of Hezār Hekāyat-e Sufiyān), *Gozāreš-e Mirās (Heritage Report)*, 3th series, vol. 5, no. 3, pp 41-50. [In Persian]
- Zakariyā' Qazvini (1998) *Āsār al-belād va axbār al-ebād (Antiquities of countries and news of people)*. Beirut: Dār Sāder Publication. [In Arabic].

نخستین صفحه هزار حکایت صوفیان نسخه ملک

آخرین صفحه هزار حکایت صوفیان نسخه ملک